

OM ANALYS AV KOMMUNIKATIONSVERB

JENS ALLWOOD

INST. FÖR LINGVISTIK, GÖTEBORGS UNIVERSITET

I

Denna uppsats har ett dubbelt syfte. Dels vill jag diskutera några egenskaper hos kommunikativa akter och försöka ange några av komponenterna i en modell för kommunikation. Dels vill jag försöka visa hur dessa egenskaper och komponenter kan användas för att ge en analys av kommunikationsverben, som ett semantiskt fält.

Med kommunikationsverb avser jag verb av följande typ: *varna, erkänna, hota, påstå, förneka, bönfälla, gissa* och *hävda*. De är alla verb som syftar på någon aspekt av en interaktion mellan människor som åtminstone delvis har en kommunikativ sida. Termen *kommunikationsverb* har valts snarare än den annars ganska vanliga termen *talaksverb*, eftersom de kommunikationsaspekter verben syftar på långtifrån alltid är sammankopplade med tal. Man kan mycket väl *varna, hota, bönfälla, avvisa, befälla* utan att använda vare sig tal eller ens gester med konventionell betydelse. En fullständigt spontant höjd knytnäve utan någon fastlagd konventionell innebörd, kan i kraft av dessa naturliga förbindelser med ilska och smärta vara helt tillräcklig för att hota någon.

Innan jag går vidare skulle jag nu vilja säga några ord om den arbetsmetod som jag använder för att söka uppnå de två syften jag angivit ovan. Jag tror att arbetssättet rätt väl illustrerar ett bland lingvister vanligt tillvägagångssätt som skulle kunna döpas till den lingvistiskt fenomenologiska, observationella metoden. Syftet med denna metod skulle sägas vara att göra explicit så mycket som möjligt av sin intuitiva vardags kunskap om ett visst fenomen. I det här fallet är fenomenet ifråga kommunikation.

I denna metod kan man analytiskt urskilja åtminstone följande stadier:

1. Jag intresserar mig för kommunikation och vill veta något mera precist och explicit om detta fenomen. Jag ökar mina insikter genom att:

(i) analysera innebörden av en delmängd av alla vardagsspråkets ord som syftar på aspekter av kommunikativa aktiviteter,

(ii) försöka bli medveten om mina egna föreställningar rörande hur man kommunicerar,

(iii) göra osystematiska observationer av hur människor jag stöter på bär sig åt för att kommunicera.

2. Jag börjar sammanfoga mina insikter från dessa tre kunskapskällor och sätter upp en tentativ modell för vissa aspekter av vad det är att kommunicera.

3. Jag börjar pröva och utvidga min modell genom att

- (i) skärpa mina intuitioner om mina egna kommunikativa aktiviteter,
- (ii) göra mera systematiska observationer av andras kommunikation och
- (iii) sist men inte minst utsätta min modell för förnyad' begreppslik prövning, genom att ta flera av vardagsspråkets ord för kommunikativa aktiviteter och se om vad jag vet om dessa termers innebörd stämmer med de underliggande parametrar för kommunikation jag arbetar med i min modell.

En modell som på detta sätt successivt prövas genom observation och analys av vardagsspråk och vardagserfarenhet kommer så småningom att ge oss dels en bättre beskrivning och förståelse av kommunikation och dels en bättre möjlighet till lexikalisk analys av kommunikationstermer i vardagsspråket.

Den skiss till en analys av kommunikation och kommunikationsverb som presenteras nedan kommer att illustrera både denna lexikala aspekt och en mer begreppslikt modellbyggande aspekt. Den analys och den modell som presenteras befinner sig på ett relativt tidigt stadium i den forskningsprocess som ,ovan skisserats, men har kanske ett visst värde genom att den öppnar ett av lingvister inte så ofta utnyttjat perspektiv på språklig kommunikation.

II

De grundläggande dragen i detta perspektiv fås genom att betrakta kommunikation som en form av *handling* och *samhandling*. Handling skall här uppfattas som avsiktsstyrt beteende som syftar till ett visst mål. Beteenden som inte är avsiktsstyrda som t.ex. patellarreflexer eller andning betraktas därför inte som handlingar.¹

För att få en uppfattning om vilka faktorer som är relevanta för vår uppfattning om en viss handling är det ofta till hjälp att studera handlingens »felicitevillkor». D.v.s. de villkor som måste vara uppfyllda för att handlingen skall kunna sägas ha varit idealt lyckad. Jag anger nedan några av de villkor en kommunikativ handling måste uppfylla för att vara lyckad. Vissa av felicitetvillkoren är gemensamma för alla handlingar.

(i) *Avsiktighet, frivillighet och poäng:*
Beteendet skall vara frivilligt med avsikt att påverka en viss mottagare,

(ii) *Rationalitet:* Handlingen skall vara »adekvat» d.v.s. så effektiv och energibesparande som möjligt och »kompetent» d.v.s. endast utföras om det finns utsikter att lyckas,

(iii) *Genuinitet:* Agenter skall ha de känslor attityder eller avsikter som av en mottagare på naturliga eller konventionella grunder brukar förknippas med agentens beteende. Detta innebär t.ex. för påståenden att de skall vara uppriktiga (dvs. inte lögnaktiga).

(iv) *Övrig etik:* En sändare skall dessutom ta etisk hänsyn till mottagaren utöver (iii). Han skall hjälpa och försöka att ej skada mottagaren genom sin kommunikation.

(v) *Beteendets form:* Beteendet skall vara konventionellt korrekt med avseende på a) motsvarighet mellan uttrycksenheter och önskat innehåll (lexikala konventioner) och b) ihopsättningen av uttrycksenheterna till större enheter (syntaktiska konventioner). Dessutom skall beteendet ibland ha speciella icke-konventionellt reglerade drag; t.ex. en viss hastighet och rörelsestyrka.

¹ För en närmare utredning om förhållandet mellan handling och beteende se Allwood (1976) kapitel 2.

(vi) *Kontextanpassning*: Beteendet skall anpassas till kontext med avseende både på sin yttre form och på det innehåll (t.ex. känslor, attityder, ämne och avsikter att påverka) som det uttrycker. Vissa innehåll kan bara uttryckas i vissa kontexter.

(vii) *Framgång*: För att vara lyckad skall handlingens syfte uppnås. För kommunikativ handling innebär detta att en sändare genom att översända information till en mottagare lyckas påverka mottagaren på det sätt han avsett.

Genom att fundera över dessa sju typer av felicitetsvillkor, och eventuellt ytterligare några, kommer vi fram till en mängd relevanta fakta och slutsatser om kommunikativa handlingar. Två av dessa slutsatser tycks mig särskilt viktiga och skall därför diskuteras nedan i sektion III respektive IV.

III

Den första slutsatsen rör de kriterier vi använder för att identifiera en viss kommunikativ handling eller analogt de kriterier vi använder för att applicera en viss kommunikativ handlingsterm. Dessa kriterier kan inte vara identiska med felicitetsvillkoren, eftersom en handling mycket väl kan föreligga utan att vara fullständigt lyckad. Man kan t.ex. utfärda en befallning utan att den blir åttlydd eller varna någon utan att avse att göra det. Befallningen och varningen är inte idealt lyckade men kan trots detta sägas föreligga.

Hur skall man karakterisera en handlingens identifikationskriterier? (Om man hellre vill se saken från en rent språklig synvinkel kan man här fråga: hur skall man karakterisera en viss kommunikationsterms applikationsvillkor?) Tyvärr verkar det inte vara möjligt att ge ett enkelt svar på någon av dessa två varianter av frågan. Det tycks nämligen finnas åtminstone fyra olika faktorer som kan användas för att identifiera en viss handling. För vissa handlingar gäller vidare att alla fyra faktorerna kan användas för att identifiera en handling men att bara en av dem är nödvändig. Denna obestämdhet i vårt vanliga handlingsbegrepp får, som vi skall se, till konsekvens att flera av våra vanliga kommunikationsverb är flertydiga.

De fyra faktorer som vanligen brukar användas för att identifiera ett beteende som en handling är:

- (i) den avsikt som styr beteendet,
- (ii) beteendets form (konventionell eller icke-konventionell),
- (iii) det resultat som uppnås genom beteendet,
- (iv) det sammanhang (kontext) beteendet förekommer i.

Som vi ser är dessa fyra identifikationskriterier relaterade till felicitetsvillkoren (i), (v), (vii) och (vi). Detta är vad man skulle förvänta sig eftersom en ideal handling bör vara en handling med strängare krav på sig.

Den första sortens identifikation beror av de avsikter och syften en viss agent knyter till ett beteende, oberoende av om dessa uppnås eller inte. Denna typ av identifikation kan därför användas innan det mål en viss handling syftar till har uppnåtts. En snickare kan t.ex. sägas tillverka en stol innan den är färdig. Beteendets form kommer till användning för identifikation särskilt när beteendet följer ett konventionellt mönster. Så kan t.ex. en retorisk fråga sägas vara en fråga i kraft av sin konventionella form även om den inte alls är avsedd som en fråga utan snarast som ett påstående. Den tredje typen av identifikation utgår från ett beteendes resultat och behöver inte alls ta hänsyn till vad förhandling en viss agent avser att utföra.

En bonde odlar t.ex. sin jord på modernaste sätt med konstgödsel och insektsbekämpande kemikalier i syfte att få så stor skörd som möjligt. Ett av resultaten av hans aktiviteter blir miljöförstöring. Det tycks nu vara förenligt med normalt språkbruk att hävda att vad bonden gjorde var att förstöra miljön. En handlingsidentifikation av denna tredje typ utgår sålunda helt ifrån den tolkning en observatör eller agenten själv kan ge av effekterna av ett visst beteende, oberoende av om denna tolkning motsvarar agentens verkliga avsikter.

Den fjärde typen av identifikation gör det möjligt att identifiera ett beteende utifrån det sammanhang det förekommer i. Den kommunikativa handling vi brukar benämna *svar* illustrerar denna typ av identifikation. Ett svar tycks ofta betraktas som vilket som helst muntligt yttrande som följer en fråga. T.ex. skulle sats (2) nedan, trots sin irrelevans, kunna sägas vara ett svar på (1) eftersom sats (1) är en fråga.

- (1) Vad är klockan?
- (2) Jag har ont i magen.

Genom att koppla kommunikation till handling på det sätt som här föreslagits kan vi förstå dels varför en sats utan tillgång till ett vidare sammanhang kan betraktas som flera vitt skilda talhandlingar² och dels varför många kommunikationsverb uppvisar en systematisk flertydighet med avseende på de fyra nämnda faktorerna. Som en illustration av det första fenomenet betraktar vi först sats (3) nedan.

- (3) Det är halt ute.

Vi ser att många olika avsikter skulle kunna knytas till bruket av (3), t.ex. avsikten att varna eller informera. Med avsiktskriteriet blir då (3) en *varning* eller ett *påstående*. Om vi istället utgår från satsens konventionella form som är deklarativ, vill vi kanske klassificera satsen som ett *påstående*. Utgår vi från den reaktion som kan ha uppväckts hos någon mottagare vid åhörandet av satsen kanske vi istället väljer att säga att satsen användes för att *skrämma* mottagaren. Slutligen skulle vi mycket väl kunna klassificera satsen som ett *svar* om den förekom efter en fråga.

Den flertydighet som vi p.g.a. vårt handlingsbegrepps obestämdhet ofta finner hos kommunikationsverb förekommer särskilt ofta mellan en resultatolkning och en avsiktstolkning. Se satserna (4) och (5) nedan.

- (4) Jag varnade Pelle men han hörde mig inte ens.
- (5) Jag varnade Pelle utan att avse det.

I (4) är det min avsikt att varna Pelle, som ger mig rätt att hävda att jag varnat honom. I (5) är det faktum att resultatet av min handling blev att Pelle varnades, som ger mig samma rätt.

IV

Den andra slutsatsen som ett studium av de kommunikativa handlingarnas felicitetsvillkor tycks berättiga kanske kan uttryckas på följande vis. Kommunikationsverb betecknar oftast inte totala kommunikativa handlingar utan snarast skulle de kunna sägas beteckna vissa bestämda aspekter av en kommunikativ handling ur ett visst perspektiv.

² Den som är bekant med de senaste 20 årens lingvistiska litteratur borde inte ha några svårigheter att påminna sig en mängd exempel av denna typ. Se särskilt de exempel som diskuterats i anslutning till den s.k. performativhypotesen.

Fyra aspekter på kommunikativa handlingar verkar vara särskilt relevanta för att belysa kommunikationsverbens referentiella orientering. Dessa fyra aspekter är som vi skall se relaterade till de sju felicitetsvillkoren och de fyra identifikationskriterierna. De fyra aspekterna är:

(i) En instrumentell beteendenaspekt

Denna aspekt berör det yttre beteende som fungerar som medium för kommunikationen. Både konventionellt och ickekonventionellt reglerade aspekter av beteendets organisation är relevanta.

(ii) En expressiv aspekt

Den expressiva aspekten berör de känslor, attityder, avsikter och motiv som uttrycks av den kommunikativa handlingen. Detta kan ske oavsiktligt och utan konventionell reglering som när min gråt uttrycker sorg eller ilska. Det kan också ske avsiktligt efter ett konventionellt givet mönster som när mitt påstående uttrycker min tro, min fråga min undran eller min befallning min önskan.

(iii) En evokativ aspekt

Den evokativa aspekten är relaterad till det faktum att en kommunikativ handling syftar till att påverka en mottagares känslor, attityder (kognitiva och andra) och beteende. Denna påverkan kan vara avsiktlig eller oavsiktlig.

(iv) En kontextuell aspekt

Den kontextuella aspekten belyser den relation en kommunikativ handling har till omgivande kontext med avseende på expressivitet, evokation och uppvisat yttre beteende. Kontexten kan vara av många olika slag. Den kan utgöras av (1) den föreliggande diskursen, (2) sändarens och mottagarens respektive förväntningar och antaganden (presuppositioner), (3) den speciella sociala situation kommunikationen förekommer i eller (4) den fysiska omgivningen.

Det bör vara relativt klart hur dessa fyra aspekter kan relateras till felicitetsvillkor och identifikationskriterier. Den instrumentella beteendenaspekten hör ihop med de villkor och kriterier som riktar sig mot beteendets form. Den expressiva aspekten tar fasta på vilka mentala tillstånd som uttrycks av ett beteende och hör därför ihop med avsikt och genuinitet. Den evokativa aspekten tar fasta på de effekter en kommunikativ handling har på en mottagare och hör därför ihop med framgång och resultat hos en kommunikativ handling. Den kontextuella aspekten har ett samband med de villkor och kriterier som rör beteendets kontextanpassning.

De två felicitetsvillkor som här inte anknytts till någon av de aspekter på kommunikativ handling som behandlats, nämligen rationalitet och övrig etik, skulle kunna användas vid en utförligare klassifikation av kommunikationsverb än den jag nedan presenterar. Skillnaden mellan t.ex. *hota* och *lova* kan knappast behandlas utan ta hänsyn till saker som hör till övrig etik. Medan man med ett löfte förpliktigar sig till något som ligger i mottagarens intresse gäller att man förpliktigar sig till något som inte ligger i mottagarens intresse med ett hot.

V

De fyra aspekter på kommunikativa handlingar som nämnts räcker emellertid till för att exemplifiera hur ett semantiskt fält för kommunikationsverb skulle kunna börja organiseras. Samtidigt visar det faktum att kommunikationsverben kan organiseras efter dessa fyra aspekter att de spelar en viktig roll i vår uppfattning av kommunikation. De fyra aspekterna kommer således att spela en dubbel roll. Dels är de semantiska parametrar i det begreppsfält som utgörs av kommunikationsverben och dels är de komponenter i den modell för kommunikativ handling som jag försökt antyda.

Nedan följer nu en tentativ skiss till hur kommunikations verb skulle kunna klassificeras efter sin referentiella orientering. Många verb hamnar i flera klasser. Detta beror på handlingsbegreppets obestämdhet och på att verben har en komplex betydelse men framför allt beror det på att varje verb, trots att det primärt betecknar en viss aspekt av en kommunikativ handling, potentiellt kan fås att referera till hela den kommunikativa handlingen. Varje verb kan därför referera till aspekter som det inte primärt är orienterat mot.

A. Instrumentell beteendenaspekt

Här finner vi verb³ som primärt är orienterade mot en kommunikativ handlings instrumentella sida:

- (i) *Rent fonetiskt*: vissla, läspa, skälla, muttra, harkla, mumla, sucka, grymta, gnägga, gurgla
- (ii) *Språkligt fonetiskt*: ropa, viska, skrika
- (iii) *Syntaktisk organisation*: påstå, fråga, beordra

Det som åsyftas här är de modusformer (deklarativ, interrogativ och imperativ) som är förbundna med de nämnda kommunikativa handlingarna. De tre verben illustrerar också handlingsbegreppets obestämdhet. De har nämligen alla förutom en orientering mot beteendeform som identifikationskriterium också en klar expressiv och evokativ aspekt.

(iv) *Informationens organisation*: syfta, predicera, betona, lägga vikt vid, framhäva, förutsätta, implicera, antyda

(v) *Brist på organisation*: Babbla, sluddra, stamma, tjattra

B. Expressiv aspekt

Många verb som listas under denna kategori är inte primärt orienterade mot en expressiv aspekt. Detta beror på att känslor och attityder sällan tycks användas för att identifiera en handling. Detta leder också till att relationen mellan yttre beteende och känsla eller attityd inte är en-entydig. Ett och samma beteende kan uttrycka flera olika känslor eller attityder och en viss känsla eller attityd kan uttryckas genom flera olika beteenden.

Nedan följer nu några exempel på hur känslotillstånd eller attityder kan förbindas med karakteristiska uttryckshandlingar och uttrycksbeteenden.

- Trötthet*: gäspa, sucka
- Missnöje*: gnälla, gny, svära, beklaga sig
- Sorg*: gråta, klaga, sucka
- Tro*: påstå, hävda, förespråka
- Undran*: fråga
- Önskan*: befälla, beordra, bönfälla
- Ogillande*: anklaga, beskylla, fördöma, kritisera

C. Evokativ aspekt

³ Till hjälp för att leta efter verb har jag haft Svenska Akademiens Ordlista (1950).

Under denna rubrik finner vi två verbklasser. A ena sidan verb som är orienterade mot en faktiskt framkallad mottagarreaktion, vare sig denna är avsedd eller ej. A andra sidan har vi verb som endast mera indirekt kan förbindas med specifika mottagarreaktioner. För den andra klassen av verb gäller att förhållandet mellan kommunikativ handling och framkallad reaktion inte är en-entydigt. En viss reaktion kan framkallas av skilda kommunikativa handlingar och en viss kommunikativ handling kan ge upphov till många olika reaktioner. Precis som för expressiv aspekt får detta till följd att många verb kan placeras i flera klasser.

Nedan kommer nu en lista på några verb med orientering mot faktiskt framkallad reaktion och därefter följer några exempel på hur verb som är mer indirekt förbundna med en mottagarreaktion kan klassificeras efter karakteristiska mottagarreaktioner.

(i) *Orientering mot faktiskt framkallad reaktion*: irritera, förvåna, förbluffa, chockera, förarga, skrämna

(ii) *Mera indirekt orientering mot viss mottagarreaktion*:

Framkalla tro: påstå, hävda, ljuga

Framkalla beundran: skryta

Framkalla informativt svar: fråga, förhöra

Framkalla irritation: reta, irritera

Framkalla uppmärksamhet på fara: varna, hota

D. Kontextuell aspekt

Under denna rubrik tar jag med fyra typer av kontext som visat sig vara vanliga för de verb som för sin användning kräver att den kommunikativa handling de betecknar förekommer i ett visst sammanhang.

(i) *Diskurskontext*:

Föregående argumentering: dra slutsats, konkludera

Föregående diskurs: upprepa, citera

Föregående förslag: godkänna, gå med på, acceptera

(ii) *Förhandsantagande* (presuppositioner):

Om talares negativt värderade handling: be om ursäkt, förlåtelse

Om känsligt innehåll: anförtro

(iii) *Social kontext*:

Juridisk: anklaga, döma, vittna

Kyrklig: välsigna, döpa, bannlysa

(iv) *Fysisk omgivning*: visa, peka

IV

Som jag redan antytt kan man även betrakta de fyra aspekterna som grundläggande dimensioner för en analys av kommunikativ handling. En kommunikativ handlingens expressiva dimension är vad handlingen uttrycker - vare sig detta är känslor, attityder eller motiv och vare sig detta sker medvetet eller ej. Bland det som uttrycks räknar jag även in innehållet i kognitiva attityder (våra uppfattningar om verkligheten), alltså det som vanligen brukar betraktas som innehållet i språkliga

yttranden. Min användning av expressiv dimension kommer på så vis att täcka både Bühlers symptomfunktion och hans symbolfunktion.⁴

Den kommunikativa handlingens instrumentella beteendedimension är det medium eller instrument genom vilket sändaren försöker överföra information till mottagaren. Mycket av studiet av syntaktisk och morfologisk struktur inom traditionell grammatik kan sägas belysa denna instrumentella dimension. Den instrumentella dimensionen är dessutom den aspekt av den kommunikativa handlingen som är åtkomlig för en observatör och det är därför naturligt att denna aspekt traditionellt har ägnats mest uppmärksamhet.

Den evokativa dimensionen hos en kommunikativ handling är de reaktioner sändaren syftar till att uppväcka hos mottagaren samt överhuvudtaget alla reaktioner mottagaren uppvisar som följd av sändarens kommunikativa handlingar. Det är värt att påpeka att en handlingens åsyftade evokativa funktion långt ifrån alltid är identisk med dess faktiska evokativa funktion. Mottagaren reagerar inte alltid som sändaren avsett. Den kontextuella dimensionen ger den bakgrund emot vilken sändaren genom sitt beteende försöker förmedla sina känslor och attityder till mottagaren för att påverka denne. Kontexten är här avsedd att inkludera både sändarens och mottagarens interaktionshistoria, den fysiska och sociala omgivningen samt de av sändarens och mottagarens uppfattningar som kan påverka deras kommunikation.

Bakgrunden i denna modell ges alltså av kontexten medan förgrunden upptas av expressivitet, instrument och evokation. Modellen kan vidareutvecklas på många sätt. Större plats kan ges åt distinktionen mellan avsiktliga och oavsiktliga drag i kommunikation eller åt kommunikationens grad av konventionalitet. Emellertid tror jag att de fyra komponenter jag skisserat duger rätt bra som en stomme för en mera komplicerad kommunikationsmodell.

VII

Genom denna skiss hoppas jag att ha visat hur arbetet på att uppställa en modell för kommunikation kan kombineras med en lexikalisk semantisk analys av kommunikationsverben. En något utförligare redogörelse finns i Allwood (1976: kap. 14). Genom att fundera över felicitetsvillkor för kommunikativa handlingar och applikationskriterier för kommunikationsverb har jag försökt att dra slutsatser dels om de kriterier vi använder för att identifiera kommunikativa handlingar och dels om vilka grundläggande dimensioner en kommunikativ handling har. Jag har använt dessa dimensioner för att ge en skiss av hur kommunikationsverbens semantiska fält skulle kunna analyseras. Uppsatsen i sin helhet kan ses som ett försök att explicitgöra några av våra implicita kunskaper om vardagskommunikation. Jag tror sådana försök är mycket viktiga att göra, om man vill ha en korrekt bild av kommunikation. Vi har en stor mängd implicita kunskaper som borde utnyttjas innan vi sätter igång med stort upplagda statistiska undersökningar. Det är viktigt att ha hypoteser som är värda att undersöka innan man börjar undersöka.

Jens Allwood

Referenser

⁴ Se Bäckfler (1934).

Allwood, I. (1976) *Linguistic Communication as Action and Cooperation*. Avd. För lingvistik, Göteborgs universitet -

Biffiler, K. (1934) *Sprachtheorie*, Fischer, Jena.

Svenska Akademiens Ordlista över Svenska Språket (1950), Svenska Bokförlaget, Norstedts Stockholm. Norstedts Stockholm.